

TOMISLAV JONJIC

**PROCES HRANILOVIC - SOLDIN. PRILOG POZNAVANJU
POSTANKA USTAŠKOG POKRETA
(S a ž e t a k)**

Vrijeme nastanka ustaške organizacije odnosno ustaškog pokreta u historiografiji je i dalje sporno. U ustaškoj publicistici i hagiografiji redovito se – iako ne uvijek – tvrdilo kako je A. Pavelic dan nakon proglašenja diktature, dakle, 7. siječnja 1929., okupio najbliže suradnike te u kanonickoj kuriji na Kaptolu 4, gdje su bile prostorije Hrvatske stranke prava, utemeljio ustašku organizaciju, primivši prisege prvih članova. Nasuprot tome, u pretežnom dijelu historiografije istice se kako prije sredine 1930. nema nikakvih dokaza o postojanju organizacije koja bi nastupala pod ustaškim imenom ili faktično predstavljala jezgru ustaškoga pokreta.

Obje teze imaju, dakako, i političke implikacije. Prva, ustaška, sugerira romantican revolucionarni zanos hrvatskih nacionalističkih redova i smješta nastanak organizacije u domovinu. Ona se ujedno oslanja na okolnost koju su samo rijetki primijetili, da je od svih tada istaknutih hrvatskih političara jedino A. Pavelic bio svjestan pravog značenja šestosijecanjskog čina. Dok su drugi očekivali zaokret nabolje (legendarni Macekovi «raskopčani lajbek»!), a Slobodan Jovanović žalio što među živima više nema Radica, da narodu na svoj uvjerljivi način objasni kakva je sreća što će se sada na pozornici naci samo «kralj i narod», Pavelicu je bilo jasno da je šesti sijecanj logična postaja odnosno kulminacija beogradske velikosrpske politike.

No s obzirom na neprijepornu činjenicu da je Pavelic Hrvatsku napustio sredinom siječnja 1929., druga teza, ona o osnutku ustaške organizacije u drugoj polovici 1930. ili još kasnije, neizravno – pa i onda kad to njezini zagovornici možda ne žele – podupire ideologizirano shvaćanje koje je desetljećima prevladavalo u jugoslavenskoj historiografiji, da je ustaška organizacija ne samo nastala u inozemstvu, nego je u velikoj mjeri i proizvod tog inozemstva (konkretno, Mussolinijeve Italije te donekle Horthyjeve Mađarske).

Cini se da bi «slučaj Hranilović – Soldin» odnosno proces u kojem je 1931. pred Sudbeni stol u Zagrebu izvedeno dvadesetak mladih hrvatskih nacionalista, mogao baciti malo svjetla na to pitanje koje će nesumnjivo tražiti još istraživanja.

Proces je dobio ime po dvojici prvooptuženika, Marku Hraniloviću i Matiji Soldinu, a optužnicom od 10. ožujka 1931. bila je obuhvaćena još 21 osoba. Među njima su bili i kasnije poznati dr. Mile Starčević, Stjepan Javor, Mijo Bzik i drugi. Državno im je odvjetništvo («javno tužništvo») na teret stavljalo niz teških kaznenih djela, od ubojstva Aleksandrova pouzdanika, direktora *Jugoštampe* i slobodnog zidara Antona Schlegela do različitih diverzija i sabotaza, odnosno likvidacije nekih pouzdanika jugoslavenske tajne policije, što da su sve poduzimali u dosluhu s Pavelicom i po izravnom nalogu njegova suradnika Gustava Perceca.

Tijekom postupka otkrivena su brojna zvjerstva zagrebacke policije nad optuženicima, a branitelji – krema tadašnjega hrvatskog odvjetništva i ujedno istaknuti politički ljudi, poput Maceka i Mile Budaka – u više su navrata prosvjedovali zbog kršenja prava optuženika kako tijekom istrage, tako i u vrijeme glavne rasprave. Osuda je izrečena 30. lipnja 1931., a njom je većina optuženika proglašena krivima te osuđena na visoke kazne, dok su Hranilović i Soldin osuđeni na smrt vješanjem. Zagrebacki je Stol sedmorice kao kasacijski sud dne 26. kolovoza 1931. odbio prizive i odbacio revizije. Hranilović i Soldin smaknuti su u dvorištu Sudbenog stola u zoru 25. rujna 1931. Potresan, ljudski i politički poučan prikaz njihove zadnje noci napisao je uznicki ispovjednik, isusovac Josip Miller, a objavili smo ga u *Političkom zatvoreniku* 1997.

Nekoliko osuđenika u tom procesu smatralo se – a takvima su ih smatrali i drugi – pripadnicima *prvoga ustaškog roja*.

Redarstvenim je i istražnim vlastima u postupku pošlo za rukom prilično temeljito rekonstruirati djelovanje optuženika, doci u posjed većeg broja pisama koje su izmjenjivali, pa čak i pisama odnosno naloga i naputaka koji su im u Pavelicevo ime dolazili od Perceca.

Iz citavog se spisa može jasno zaključiti, da je revolucionarna organizacija, sastavljena pretežno od mladih pristaša Hrvatske stranke prava i nekoliko istaknutih «mladicara», poput Mile Starčevića, Mladena Lorkovića, Cvjetka Hadžije i dr., postojala znatno prije proglašenja diktature. Prvi korijeni te organizacije sežu još u 1927. godinu. Vec tada se organiziraju ilegalne skupine koje prikupljaju oružje i pripremaju se za ustanak (kojega će Percec nakon proglašenja diktature najavljuvati za 1930. godinu!)

Kao pripadnik takve jedne petorke, Stanko Hranilović je pratio Pavelica na putu u Skopje, gdje je Pavelic sudjelovao kao branitelj u poznatom procesu. Nekoliko mjeseci kasnije, dakle još za Radiceva života, po Pavelicevu je nalogu Stanko Hranilović 13. svibnja 1928. otputovao u SAD kako bi organizirao hrvatsko iseljništvo i povezo ga s makedonskim nacionalistima, radi koordiniranja zajednicke oružane borbe protiv jugoslavenskog režima i države. Tocan datum tog putovanja dokumentiran je pismenom potvrdom, kojom je Hrvatska stranka prava potvrdila primitak zajma od obitelji Hranilović; naime, upravo je uštedevinom te obitelji financiran Stankov put u Ameriku. Na tom putu je Stanko Hranilović zastao u Becu, gdje se susreo sa Sarkoticem i Percevicem.

Dakle, iz podataka u spisu Hranilović-Soldin i iz sacuvane dokumentacije obitelji Hranilović može se zaključiti, da je pod Pavelicevim pokroviteljstvom vec 1927/28. u Zagrebu utemeljena tajna ilegalna organizacija koja se odlucila na primjenu i nasilnih metoda u borbi protiv jugoslavenske države i režima. U toj su organizaciji, pored Pavelica, isti oni koji su u iducim godinama postali poznati po istaknutim ulogama u ustaškoj organizaciji (Percec, S. Hranilović, Babic, Pospišil, Bzik i dr.). To potvrđuje i vrlo zanimljiv nekrolog prijatelju i suborcu Miji Babicu «Giovanniju», koji je 3. srpnja 1941. poginuo u borbi s cetnicima kod Berkovića u istocnoj Hercegovini, što ga je Stanko Hranilović objavio u *Hrvatskome narodu* od 13. srpnja 1941. U tom se nekrologu, naime, opisuje polaganje (ustaške) prisege u zagrebackoj Vocarskoj ulici, koje je smješteno u razdoblje *prije atentata* na Radica.

Te podatke, prikupljene u sudskom postupku i dopunjene memoarskim zapisima, potvrđuju i posve neovisni izvori. Postoje, naime, dokumenti o djelovanju *Makedonske političke organizacije* (MPO), koja je formirana 1922. i koja je krajem dvadesetih godina

djelovala u SAD-u. Prema tim dokumentima, u Pennsylvaniji je 21. lipnja 1928. (dakle, dan nakon skupštinskog atentata!) održan drugi redoviti kongres *Hrvatskoga kola*, na kome je kao izaslanik iz Hrvatske nastupio – Stanko Hranilovic. Podatci iz bugarsko-makedonskog izvora potvrđuju, da se Hranilovic na putu u SAD neko vrijeme zadržao u Becu, gdje su mu makedonski emigranti dali preporuku za službenoga predstavnika MPO-a u New Yorku, Lazara Kiseliševa.

Na spomenutome je kongresu Hranilovic pozvao na sklapanje sporazuma o zajedničkoj hrvatsko-makedonskoj borbi protiv Jugoslavije, što se zapravo obistinilo nepunu godinu kasnije, u *Sofijskoj deklaraciji* iz travnja 1929. Tijekom ljeta i jeseni 1928. Hranilovic je nastupio kao govornik na više hrvatsko-makedonskih manifestacija. O njima je, u svojim izvješćima Rimu, pisao i talijanski veleposlanik u Washingtonu, De Martino, koji je, kako kaže, impresioniran uspješnim Hranilovicovim propagandnim akcijama i odzivom hrvatskih iseljenika u akcijama za prikupljanje novca i političko djelovanje. Podudaraju se, dakle, podatci iz sudskoga spisa sa sjećanjem hrvatskih sudionika te s bugarsko-makedonskim i talijanskim dokumentima, a svi oni govore o postojanju tajne organizacije pod Pavelicevim vodstvom već tijekom 1928.

Tomu treba dodati još nekoliko činjenica.

Uglavnom se sa sigurnošću znade da su Pavelic i krug oko njega zamislili i u jesen 1928. u Zagrebu osnovali borbenu organizaciju pod nazivom «Hrvatski domobran». Bilo je to nepuna četiri mjeseca nakon skupštinskog atentata, malo nakon Radiceve smrti, ali skoro punih pet mjeseci nakon što je Pavelic poslao Hranilovica da posjeti Sartkotica i Percevic, te poveže hrvatsko iseljeničtvo u Americi s bugarsko-makedonskim nacionalistima.

Mislim da se sve te akcije događaju u sklopu jednog te istog nastojanja, koje rezultira nastankom ustaškog pokreta. Poznato je, naime, da su neki od ključnih pojedinaca organizacije «Hrvatski domobran» (Branimir Jelic, Gustav Percec) otišli u emigraciju nakratko još prije proglašenja diktature, a onda su otišli trajno, kako bi u emigraciji nastavili svoj revolucionarno-politički rad. U vrhu ustaške organizacije nalaze se i drugi istaknuti pripadnici «Hrvatskog domobrana» (Lorkovic, Bzik, Hranilovic). Postoji, dakle, kontinuitet između njihova borbenog djelovanja u sklopu «Hrvatskog domobrana» i kasnijeg njihova sudjelovanja u organiziranju ustaškog pokreta. Kontinuitet tog djelovanja u drugome svesku svojih «Doživljaja» (str. 185.-186.) istice i Pavelic nakon Drugoga svjetskog rata, sugerirajući da se radi o istoj organizaciji i tvrdeći da je već u drugoj polovici 1928. imao na umu ime «ustaša», ali ga je iz taktičkih razloga zamijenio nazivom «Hrvatski domobran». U tom smislu on govori o «središnjici u Zagrebu», s kojom mu je veze pomogao održavati Stjepan Javor.

Mislim da je suviše dokazivati, da tu Pavelicevu «središnjicu» treba razlikovati od «domovinskog vodstva» na celu s Macekom, jer Javor nipošto nije bio osoba, koja bi mogla povezivati Pavelica i Maceka. Pavelic je, kao što znademo iz drugih izvora, pa i iz Trumbicevih izvješća s puta po inozemstvu u jesen 1928., s Macekom imao neposredan dodir.

Prema tome, činjenica da su u procesu Hranilovic-Soldin redarstvene i sudske vlasti nepobitno, zapljenom pisama i oružja te saslušanjem svjedoka, ustanovile postojanje ilegalne organizacije, čijom je aktivnošću još od 1928. u Pavelicevo ime preko Stjepana Javora i Marka Hranilovica ravnao Gustav Percec, mogla upućivati na to da

prevladavajuća shvaćanja o vremenu utemeljenja ustaške organizacije ipak treba preispitati.

(Cjeloviti članak će biti objavljen u zborniku radova sa znanstvenog skupa, koji se ima pojaviti do kraja svibnja 2008. godine.)